

JAN JIRÁK
PETR BEDNAŘÍK
BARBARA
KÖPPLOVÁ
A KOL.

**DRUHÁ REPUBLIKA:
167 OBYČEJNÝCH DNŮ**
POLITICKÉ
A MEDIÁLNÍ KLIMA
A JEHO REFLEXE

KAROLINUM

č. 52. 1938.

Druhá republika: 167 obyčejných dnů

Politické a mediální klima a jeho reflexe

**Jan Jirák, Petr Bednařík,
Barbara Köpplová a kol.**

Recenzovali: prof. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr.
doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2016
Redakce Vendula Kadlečková
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016

Text © Jan Jirák, Petr Bednařík, Barbara Köpplová a kol., 2016

Translation of Chapter 2 © Petr Dvořáček, 2016

Publikace byla vydána v rámci řešení vědecko-výzkumného záměru 34-12 MUP 2016 „Formování kritického zájmu o média a populární kulturu v českém prostředí: východiska, osobnosti, polemiky“ financovaného z Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2016.

ISBN 970-80-246-3586-6

ISBN 970-80-246-3603-0 (pdf)

Charles University
Karolinum Press 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Druhá republika: do zimy (<i>Jan Jiráek</i>)	7
<hr/>	
Místo úvodu...	
Odemykání 13. komnaty: Zamyšlení nad druhou republikou a její odbornou reflexí (<i>Robert Kvaček z vystoupení 19. října 2015 v Goethe-Institutu Praha</i>)	15
<hr/>	
1. Od demokracie k totalitě – proměny politické scény a veřejného života druhé republiky (<i>Jan Gebhart</i>)	19
2. Dva nesourodé světy. Němci za druhé, Česko-Slovenské republiky 1938–1939 (<i>Detlef Brandes</i>)	28
3. Emanuel Moravec a Ferdinand Peroutka – dva bojovníci proti Mnichovu ve dnech druhé republiky (<i>Jiří Pernes</i>)	65
4. Začátek konce německých vydavatelství v českých zemích v období druhé republiky (<i>Barbara Köpplová</i>)	80
5. Kinematografie v období druhé republiky (<i>Petr Bednařík</i>)	102
6. Druhá republika a rozhlas (<i>František Hrdlička</i>)	119
7. Činnost Syndikátu československých novinářů v období druhé republiky (<i>Jan Cebe</i>)	124
8. Druhá republika na stránkách českých populárních týdeníků (<i>Pavel Suk</i>)	145
9. Ke studiu druhorepublikového mediálního diskursu: Jak (ne)výt s Hitlerovým Německem (<i>Pavel Večeřa</i>)	158
<hr/>	
O druhé republice z pohledu naší doby (z vystoupení u kulatého stolu 20. října 2015)	182
<hr/>	
Summary	191
Seznam zkratk	193
O autorech	194
Jmenný rejstřík	196

DRUHÁ REPUBLIKA: DO ZIMY

JAN JIRÁK

Listopad už snáší poslední listí se stromů a jejich větve se už začínají tvrdě a naze rýsovatí proti předzimnímu nebi. Snad tak mnohému z nás to připomnělo jeho samotného, nás všechny. I my se teď tak trochu cítíme jako bezlisté stromy.

Josef Čapek: Do zimy. *Lidové noviny*, 22. 11. 1938

Druhá republika: necelý půlrok od přelomu září a října 1938, kdy byl zástupci Německa, Itálie, Francie a Velké Británie podepsán diktát zvaný mnichovská dohoda postupující pohraničí českých zemí Německu¹, do poloviny března 1939, kdy zbývající, okleštěné území obsadila německá armáda, představuje pro českou společnost krátký, ale pozoruhodně dramatický úsek, poznamenaný vážnými a intenzivně prožívanými politickými i společenskými otřesy existenciální povahy. Metafora pozdního podzimu, obnažených, holých, bezbranných větví, předzvěsti nadcházející zimy, k níž se uchýlil Josef Čapek, vyjadřuje to nejpodstatnější – chmurné vyhlídky: „Stojíme tu do té přicházející zimy obnažení a ošlehání jako ty stromy.“² Období, běžně označované jako „druhá“, popřípadě „pomnichovská“ republika, je historiograficky dostatečně podrobně zpracováno, vyloženo a zhodnoceno³, jeho poznání je dále podpořeno řadou memoárových publikací, zvláště přímých aktérů dobových

-
- ¹ V období druhé republiky došlo i k dalším úpravám československých hranic, resp. k odtržení dalších území – ty nevyplývaly přímo z ustanovení smlouvy podepsané v září 1938 v Mnichově, lze je ale chápat jako důsledek podepsání této dohody. Po vznesení ultimáta na konci září 1938 postoupila československá vláda část Těšínska Polsku a na základě tzv. první vídeňské arbitráže, jejíž jednání skončilo 2. 11. 1938, byla část československého území postoupena Maďarsku.
 - ² Josef Čapek: Do zimy. *Lidové noviny*, 22. 11. 1938. In: Josef Čapek: *Publicistika 1: Sloupky/enterfilety/fejety/črty aj.* Praha 2008, s. 512.
 - ³ Texty mapující a vykládající období druhé republiky připomíná v této publikaci R. Kvaček (viz dále *Odemykání 13. komnaty: Zamyšlení nad druhou republikou a její odbornou reflexí*), východisko současného chápání tohoto období představují především práce: Jan Rataj: *O autoritativní národní stát.* Praha 1997; Jan Gebhart – Jan Kuklík: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě.* Praha – Litomyšl 2004; Detlef Brandes: *Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938.* München 2008, resp. Detlef Brandes: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938.* Praha 2012; Jan Gebhart – Jan Kuklík: *Velké dějiny země Koruny české. XV.a 1938–1945.* Praha – Litomyšl 2006. K tomu je třeba připomenout příslušné exkurzy ve významných syntetických pracích, např. kapitulu VIII. „Meziválečná doba“ v Jan Křen: *Dvě století střední Evropy.* Praha 2006, s. 335–464.

politických událostí⁴, přesto dodnes zůstává publicisticky i umělecky nepřilíživě vrstevnatě reflektovaným úsekem vývoje české (československé) společnosti. O náladách, tenzích a traumatech té doby nejvíce promlouvají dobově aktuální texty – především druhorepubliková publicistika a příležitostná (i když v některých případech – zvláště v poezii – nadčasová) literární produkce. A právě snaha postihnout atmosféru druhé republiky především skrze dobovou publicistiku (a mediální, resp. kulturní produkci vůbec) a připomenout okolnosti, za kterých vznikala a byla přijímána, je jedním z hlavních cílů předkládané publikace.

Některé aspekty života druhé republiky (např. literární produkce a její regulace⁵) již našly své zasvěcené interprety, jiné na výklad teprve čekají. To se týká kupříkladu role a postavení masových médií v této době a podoby veřejného života druhé republiky vůbec. Přitom je to téma, které bylo v době přípravy této publikace – tedy v letech 2015–2016 – až nečekaně aktuální: byla to doba ostrého (dokonce soudního) sporu o údajný článek výrazné novinářské osobnosti a jednoho z důležitých účastníků veřejného života meziválečného období (a tedy i druhé republiky), publicisty a šéfredaktora časopisu *Přítomnost* Ferdinanda Peroutky.⁶ I když „spor o Peroutku“ byl, víc než cokoli jiného, jedním z mnoha projevů aktuálních politických tenzí a animozit ve veřejném prostoru české společnosti 2015–16 a výkladu klimatu druhé republiky se, až na několik publicisticky laděných výjimek⁷, úzkostlivě vyhýbal, přece odhalil v chápání této etapy československých, resp. českých dějin myšlenková schémata, která autory předkládané publikace *Druhá republika: 167 obyčejných dní* (s podtitulem: Politické a mediální klima a jeho reflexe) podpořila v úsilí projekt realizovat. Publikace se tedy snaží alespoň naznačit, které problémy a otázky mediálního provozu a veřejného života druhé republiky byly určující a významnou měrou se podílely na utváření dobového politického, kulturního a mediálního klimatu.

-
- 4 Mezi nepřehlédnutelné memoáry patří například Edvard Beneš: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*. Praha 1948, Edvard Beneš: *Mnichovské dny. Paměti*. Praha 1968, Václav Černý: *Paměti I, 1921–1938*. Brno 1994, Prokop Drtina: *Československo, můj osud. Kniha života českého demokrata*, 1. díl Přes Mnichov do emigrace. Praha 1991, Ladislav Karel Feierabend: *Politické vzpomínky I*. Brno 1994, František Ježek: *Mnichovská krize. Memoárové vzpomínky na okraj tragických dnů utrpění a hanby*. Praha 2016.
 - 5 Viz Jaroslav Med: *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*. Praha 2010, či Michael Wögerbauer – Petr Piša – Petr Šámal – Pavel Janáček a kol.: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek II/1938–2014*. Praha 2015, s. 890–913.
 - 6 Události kolem údajného autorství článku „Hitler je gentleman“ jsou dostatečně spolehlivě popsány např. na https://cs.wikipedia.org/wiki/Kauza_Hitler_je_gentleman [cit. 11. 9. 2016]. K Peroutkově osobnosti např. Pavel Kosatík: *Ferdinand Peroutka: Život v novinách (1895–1938)*. Praha 2003, a Pavel Kosatík: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha 2000.
 - 7 O určitý přesah „sporů o Peroutku“ se pokusil např. Václav Bělohradský v pasáži o Peroutkově článku Češi, Němci a židé v eseji k diskusi o tzv. selhání Ferdinanda Peroutky *Můj život byl tragický*. Salon 912, *Právo*, 19. 3. 2015.

ODKAZ PRVNÍ REPUBLIKY

Okolnosti a historické události formující a rámuující období druhé republiky jsou dostatečně známé a stačí je zde připomenout pouze v hrubých rysech.

Významným, určujícím rysem třetí dekády 20. století byla hospodářská krize a její sociální dopady – krize symbolicky předznamenaná „černým úterým“, resp. „černým pátkem“ na newyorské burze v posledním říjnovém týdnu roku 1929. Tehdejší Československo zasáhla krize se zpožděním, ale o to citelněji, vždyť „...ještě v roce 1938 činil zahraniční obchod (v dolarech per capitam) jen 35 % stavu z roku 1929. V nejhlubším bodě krize, v roce 1933, se snížil index průmyslové výroby o 40 % (ve vyspělých státech o necelých 30 %) a zahraničněobchodní bilance klesla ještě víc“.⁸

Během třicátých let 20. století postupně narůstalo napětí v oblasti mezinárodních vztahů, evropské státy čelily vojenské hrozbě, kterou představovalo především nacistické Německo, kde se Adolfu Hitlerovi a jeho nacionálněsocialistickému hnutí dařilo masivní propagandou využívající frustraci německé společnosti z prohry (první) světové války i zmatků Výmarské republiky a sociálních dopadů krize relativně úspěšnými sociálně-ekonomickými programy odehrávajícími se na pozadí světové hospodářské krize i otevřenou represí usměrňovat německou společnost do pozice vypjatě militantní etnicko-nacionální nadřazenosti, resp. výlučnosti, a postojové homogenity. Na počátku roku 1938 bylo Československo fakticky obklopeno nedemokratickými režimy (v Polsku, Maďarsku a nakonec i Rakousku, které v březnu 1938 obsadila hitlerovská armáda a byla ve velkém vítána jeho obyvateli s nadšením) a stalo se příslovečným „ostrůvkem demokracie“ v autoritářsky laděném okolí. To v českém prostředí jen posilovalo pocity osamělosti a ohrožení.

Rychlá militarizace a expanzivní, agresivní politika hitlerovské třetí říše (namířená i proti Československu) a snaha západních mocností další zesilování této politiky tlumit taktickými ústupky vedly na samém konci září 1938 k podepsání tzv. mnichovské dohody mezi Německem, Velkou Británií, Francií a Itálií, jejíž signatáři uznali nárok Německa na území Sudet, tedy – poněkud zjednodušeně řečeno – na území, která ve většině jako součásti Českého království připadla v roce 1918 po rozpadu Rakouska-Uherska nově vzniklému Československu, ale byla obydlena převážně německy mluvícím a k německé národnosti se hlásícím obyvatelstvem (českojazyčné enklávy, které mnichovský diktát Německu přisoudil, například obce na Chodsku v podhůří Českého lesa na československé straně, představovaly spíše výjimky).

Z hlediska politického a společenského klimatu samotného Československa bylo podepsání mnichovské dohody v noci z 29. na 30. září 1938 svým

8 Jan Křen: *Dvě století Střední Evropy*. Praha 2006, s. 430–431.

způsobem pointou dlouhodobě sílícího napětí mezi českojazyčným a německojazyčným obyvatelstvem uvnitř státu a současně naplněním nepokrytých Hitlerových výhrůžek, který tohoto napětí využíval. Toto napětí zřetelně eskalovalo právě v třicátých letech, syceno na jedné straně důrazem hitlerovské propagandy na etnickou, pokrevní jednotu německého národa („...bylo jim proti jejich vůli mírovými smlouvami zabráněno spojit se s Říší...“ prohlásil Hitler v říšském sněmu 20. února 1938⁹), na druhé straně faktem, že dopady hospodářské krize nejvýrazněji pocítili lidé v příhraničních oblastech s rozvinutým lehkým průmyslem – a to byli především německy mluvící obyvatelé Československa.

Současně mnichovský pakt potvrdil intenzivně prožívaný pocit národního ohrožení, který zvláště mezi českojazyčným obyvatelstvem Československa po celá třicátá léta nabýval na síle, významně přiživován útočně protičeskými (a protislovanskými) tóny v politice a rétorice propagandy hitlerovského Německa a jeho politickou i praktickou podporou německých obyvatel Československé republiky a jejich (byť v mnohém oprávněných) politických a občanských požadavků.

Podhoubí německo-českého napětí se utvářelo již v dobách starších a (re)-tematizovalo se a aktualizovalo na pozadí dobových událostí od masivního příchodu obyvatel z Německa do nově zakládaných měst přes reformační léta husitských válek v první třetině 15. století a jazykovou a kulturní politiku období baroka po mytologizující přetavení německo-českého střetávání do příběhu o symbolickém konkurenčním boji v emancipačním společensko-ekonomickém, jazykovém a kulturním formování identity českého živlu, tedy v tzv. národním obrození. Po vzniku samostatného Československa, jež v podstatě plnilo touhy českojazyčných obyvatel, ale přehlíželo nároky svých německojazyčných občanů na politickou, jazykovou a kulturní seberealizaci (již při vzniku samostatné republiky se projevila snaha německojazyčného obyvatelstva se od Československa odtrhnout, první demonstrace sudetských Němců za právo na vlastní sebeurčení se odehrála již v březnu 1919, sotva půl roku po vzniku republiky), přešly německo-české vztahy uvnitř republiky do stavu vleklého napětí, které českoslovenští představitelé interpretovali jako ryze vnitřní věc československého státu, Hitler pak jako utlačování německé menšiny. K naplnění jeho expanzivní ambice vůči Československu („Je mým nezměnitelným rozhodnutím zničit v blízké budoucnosti Československo vojenskou akcí,“ napsal 30. 5. 1938¹⁰) mnichovská dohoda fakticky otevřela cestu. Ohrožení české (československé) státnosti se stalo realitou. Stvrzení tohoto paktu se navíc odehrálo způsobem, který českou společnost utvrdil v pocitu, že byla zrazena svými spojenci, zůstala osamocena, pone-

9 Cit. dle kol. autorů: *Kronika českých zemí*. Praha 1999, s. 687.

10 Válečná směrnice z 30. 5. 1938, cit. dle kol. autorů: *Kronika českých zemí*. Praha 1999, s. 689.

chána nacistické zvůli napospas („Zvoní zvoní zrady zvon zrady zvon / Čí ruce ho rozhoupaly / Francie sladká hrdý Albion / a my jsme je milovali,“ zní refrén asi nejslavnější – doslova čítankové – básně Zpěv úzkosti ze sbírky Františka Halase *Torzo naděje*¹¹). Tomu předcházelo týden před podepsáním mnichovského paktu očekávané a v atmosféře existenčního ohrožení státu obecně pozitivně přijímané vyhlášení všeobecné mobilizace¹². Její zrušení po 30. září 1938 se pak stalo potvrzením vidiny možného zániku nejen státní, ale i národní existence a zdrojem pocitů bezmoci, zmaru, beznaděje a ponížení („Zbité zvíře hledající kout / tak táhla vojska ucouvnut“¹³), z něhož bylo možné hledat východisko spíše jen symbolické – například v odkazech na legendy, případně minulé boje („Kůň bronzový kůň Václavův / se včera v noci trás / a kníže kopí potěžkal / Myslete na chorál / Malověrní / Myslete na chorál“¹⁴).

K dokreslení okolností, za nichž česká společnost vstupovala do období druhé republiky, je třeba přičíst i některé názorové tendence uvnitř české společnosti, které se v meziválečném období formovaly a po mnichovském diktátu se mohly výrazněji realizovat. Prvorepublikové Československo bylo v základních rysech stabilně fungujícím demokratickým zřízením se základními atributy pro takové zřízení nutnými a příznačnými: v zásadě oddělovalo zákonodárnou, výkonnou a soudní moc, distribuci politické moci odvozovalo od výsledků voleb respektujících zásady politické soutěže, dokázalo účinně marginalizovat extrémní – mimosystémové – politické proudy při zachování názorové plurality, ve veřejném prostoru udržovalo (byť mimo jiné v souvislosti se silícím ohrožením republiky postupně oslabovaný) princip svobody projevu. Přesto byla jeho pozice problematizována řadou úvah a diskusí o krizi liberální demokracie a hledáním alternativ, které by její domnělé i reálné nedostatky neměly, včetně alternativ zjevně autoritářských. Významným zdrojem postojové radikalizace a rozčarování z „nefungování“ demokracie byla nepochybně světová hospodářská krize a její hluboké a dlouhodobé sociální dopady, které stát nedokázal adekvátním způsobem řešit: „Napříč politickým spektrem znělo volání po jistém státním intervencionismu, který by vstoupil do volné hry hospodářských sil; pod tímto zorným úhlem je nutné vidět myšlenku korporativismu, která pak ožila především v druhé republice.“¹⁵

11 František Halas: *Básnické dílo*. Praha 1978, s. 227.

12 183. Vládní vyhláška ze dne 23. září 1938 o vstupu státu do branné pohotovosti. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Vydána dne 23. září 1938.

13 Z básně Mobilizace zařazené též do sbírky *Torzo naděje*. František Halas: *Básnické dílo*. Praha 1978, s. 229.

14 Z básně Praxe zařazené též do sbírky *Torzo naděje*. František Halas: *Básnické dílo*. Praha 1978, s. 226.

15 Jaroslav Med: *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*. Praha 2010, s. 44.

Všechny tyto okolnosti – od hospodářské situace a jejích sociálních důsledků přes mezinárodně politický vývoj a jeho vypjaté tenze po vnitropolitické klima – se zásadní měrou podílely na ustavování veřejného diskursu druhé republiky. Moment existenčního ohrožení byl přitom zřejmě faktorem rozhodujícím – byť ve svých důsledcích nejednoznačným: byl mincí, jehož jednu stranu reprezentovalo vlastenectví, druhou nesnášenlivý, vylučující nacionalismus.

MEZI MNICHOVEM A BŘEZEM

Krátké období od odtržení značné části území, vynuceného mnichovským diktátem, po úplný zánik republiky bylo plné změn ve všech oblastech života společnosti od státní správy přes organizaci politického života až po společenské a kulturní klima.

Ještě 30. září 1938 prezident Edvard Beneš a vláda vedená generálem Janem Syrovým na podmínky mnichovského paktu (který měl fakticky vstoupit v platnost 1. října tím, že k tomuto datu začne vyklízení odtržených území) přistoupili. Rozhodnutí podřídit se vůli signatářů mnichovského ujednání – a tedy rezignovat na možnost obrany – bylo motivováno obavou, že bez podpory dosavadních spojenců (kteří ji podpisem dohody fakticky odmítli) by vojenské řešení bylo příliš riskantní. Od prvního říjnového dne začaly odstoupené území obsazovat nadšeně vítané jednotky německé armády.

Meziválečné Československo mělo velmi dobře rozvinutou organizační infrastrukturu, jednotlivé části země byly propojeny nejen správně a komunikačně, ale i v rovině výrobních a dodavatelsko-odběratelských vztahů. Územní ztráta infrastrukturu zásadním způsobem narušila: až do stavu, řečeno slovy pamětníka, „administrativního rozvratu“¹⁶ (posilovaného nuceným vystěhováním českojazyčného obyvatelstva ze zabraných oblastí a jejich příchodem do původního vnitrozemí).

Mnichovská tragédie ale měla důsledky i pro veřejný a politický život společnosti. Prezident Beneš ještě v prvním říjnovém týdnu podal demisi a během téhož měsíce opustil republiku a uchýlil se do exilu. Jeho nástupcem se na konci listopadu stal právník Emil Hácha. V pomnichovské republice zesílilo zřetelné slovensko-české napětí pramenící mj. z neuznávání svébytnosti slovenského národa a vedlo k ustavení autonomní slovenské vlády a změně oficiálního názvu státu na „Česko-Slovenská republika“, resp. zeměpisné označení „Česko-Slovensko“.

Mnichovské trauma, mezinárodněpolitická izolace, oprávněný pocit ohrožení i zásadní otřes dosavadních hodnot, na nichž stála česká společnost,

posílily hlasy, které vývoj interpretovaly jako selhání první republiky a její státní ideologie, resp. masarykovského pojetí státu, a principů liberální demokracie vůbec. V druhé republice se prosadil diskurs orientace na národní jednotu a význam národního celku proti svévoli moderního *individualismu*.

Logickým důsledkem takto nastaveného ideového rámce bylo zavedení cenzury a potlačení autentické názorové plurality. Ještě na podzim 1938 došlo k redukci politického života na dva politické subjekty, do nichž se sloučila většina prvorepublikových stran: vládní Stranu národní jednoty v čele s agrárníkem Rudolfem Beranem, který se stal předsedou nově jmenované vlády, a legálně opoziční Národní stranu práce. Komunistická strana Československa byla rozpuštěna a vydávání jejího tisku zakázáno. Nedemokratické, autoritářské prvky státu dále posílilo přijetí zmocňovacího zákona, který fakticky dovolil vládě přijímat rozhodnutí bez souhlasu parlamentu.

Postojové klima druhé republiky bylo poznamenáno nejen vypjatým důrazem na (etnicky pojímaný) národ a národní hodnoty, ale především odporem k tomu, co reprezentovalo první republiku – zvláště její kulturní bohatost projevující se podle kritiků ve výbojích umělecké avantgardy, levicovosti velké části autorů a jejich kosmopolitním naladěním. V druhé republice „národní kultura měla být zbavena cizorodých vlivů a měla se obrátit zpět ke křesťanským a nacionálním hodnotám, jež – dle mínění protagonistů kulturního projektu druhé republiky – opustila v procesu své bezhlavé modernizace, spojované zvláště s vývojem československé demokracie po roce 1918 a s odklonem její státní ideologie od katolicismu“.¹⁷ Výsledkem bylo rázné a nesmlouvavé vylučování výrazných osobností, jejichž postoje, veřejná činnost či umělecká tvorba do tohoto hodnotového schématu nezapadaly (a to platilo o velmi pestré škále lidí od levicově orientovaných liberálů přes radikální socialisty a komunisty až po představitele nejrůznějších uměleckých experimentů). Naprosto typicky působí v tomto kontextu zdůvodnění, jímž se zapovídala činnost Osvobozeného divadla: „[jelikož] Voskovec a Werich ... celým svým souborem a směrem jsou orientováni až na hranice komunismu a jejich náměty se většinou obíraly zesměšňováním politiky a úřadů, nezdá se zdejšímu úřadu za vhodné, aby v nynější době, kdy velký národ volá po sjednocení, byla část občanstva, a zvláště mládež, vychovávána v tomto směru.“¹⁸

Vraťme se ještě jednou k citlivému svědkovi oněch dnů. Josef Čapek shrnul rozpor atmosféry druhé republiky do prostého, ale působivého obrazu opírajícího se o skutečnost, že podzim roku 1938 měl být oslavou dvou desetiletí trvání Československa: „Šli jsme do dvacátého roku republiky s nej-

17 Michael Wögerbauer – Petr Píša – Petr Šámal – Pavel Janáček a kol.: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek II/1938–2014*. Praha 2015, s. 899.

18 Jan Gebhart – Jan Kuklík: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004, s. 278.

krásnějšími pocity důvěry v národní naši sílu a tento kapitál se nyní silně, ba povážlivě ztenčil ne snad jen ztrátou hmotného území, která jistě byla přetěžká, jako spíše nyní ztrátou duchového území, vnitřním krvácením, seberozdíráním, rozčilením, které nic v nás neupevňuje, nic v nás nestaví.“¹⁹ Hloubka rozdílu mezi výchozími „nejkrásnějšími pocity důvěry v národní naši sílu“ a následnou „ztrátou duchového území“ symbolizuje zoufalství beznaděje, které druhá republika představovala.

O KNIZE

Publikace *Druhá republika: 167 obyčejných dní* (s podtitulem: Politické a mediální klima a jeho reflexe) je výsledkem práce týmu, jehož práci organizačně a finančně zaštitily a podpořily dvě spolupracující instituce: katedra mediálních studií Metropolitní univerzity Praha (KMS MUP) a Institut komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (IKSŽ FSV UK). Ty nejprve sestavily autorský tým, poté ve spolupráci s Goethe-Institutem Praha uspořádaly na podzim roku 2015 dvoudenní seminář tematicky zaměřený na historickou a publicistickou reflexi druhé republiky, kterého se všichni členové týmu zúčastnili a prezentovali na něm základní teze svých příspěvků ke zpracování tématu. Na základě výsledků semináře byla vytvořena koncepce předkládané publikace. Přímým vkladem semináře do publikace je editované úvodní slovo prof. Roberta Kvačka a zkrácený a editovaný záznam závěrečné diskuse.

19 Josef Čapek: Bez nářku. *Lidové noviny*, 19. 11. 1938. In: Josef Čapek: *Publicistika 1: Sloupky/enterfilety/fejety/črty aj.* Praha 2008, s. 511.

MÍSTO ÚVODU...

ODEMYKÁNÍ 13. KOMNATY: ZAMYŠLENÍ NAD DRUHOU REPUBLIKOU A JEJÍ ODBORNOU REFLEXÍ

ROBERT KVAČEK

(Z VYSTOUPENÍ 19. ŘÍJNA 2015 V GOETHE-INSTITUTU PRAHA)

Když jsem přemýšlel o úvodním slovu, zjistil jsem, že se mi do úvah a tezí stále více včleňují pamětnické stránky. Tak starý ale zase nejsem, aby pamětnické mohlo být použito naplno. Druhou republiku jsem zažil již jako žák první třídy, ale pamatuji si z ní hlavně finále – 15. březen 1939, a to velmi intenzivně a trvale. Myslím, že i všichni moji spolužáci ho měli v paměti stejně hluboko.

Dál si vzpomínám jenom na mobilizaci 1938, když odcházel tatínek, a na běžence z pohraničí, kteří přes naše, rázem téměř pohraniční město procházeli a začínali si hledat nový domov ve vnitrozemí. A pamatuji se na *Mladého hlasatele*, což byl klukovský časopis v očích i myslích většiny lidí spojený s Jaroslavem Foglarem, ale v letech 1938 a 1939 v něm Foglar nepůsobil. Ten časopis měl na starosti Břetislav Mencák a učinil z něho – řekl bych – týdeník, který úplně pro kluky a holčičky nebyl. Byl pro dospělejší mládež, protože v něm burcoval, připomínal, o co jde. Já jsem se vlastně jeho prostřednictvím (už jsem každé číslo přeslabikoval) dozvídal, co se děje.

Proč ten pamětnický akcent? Ten je dán ještě něčím jiným. Pramení z toho, že jsem byl u nemalé části z malého množství rukopisů o druhé republice. Figuroval jsem tam často jako lektor, a tak vím, jak ty rukopisy přicházely na svět, do jakých poměrů a podmínek vpadaly, což u knih s tímto tématem nebylo nevýznamné, jaká byla doba jejich vzniku (ale také doba nevzniku, protože některé z rukopisů byly zastaveny dřív, než spatřily tiskařskou černě).

Když se na ty tituly podívám dnes, připadá mi nápadné, co mi tehdy nápadné nebylo: většina má úvod či předmluvu. To nebývá normální! Knižku odevzdáme bez předmluvy, protože necítíme potřebu, aby ji doprovázela. A hle, tady ta potřeba je velmi nápadná a různého druhu. I to vypovídá o atmosféře, ve které práce vznikaly.

První z nich, vydaná v roce 1947, je úplně zapomenutá – dokonce jsem ji nenalezl ani ve výtečném seznamu Jana Gebharta a Jana Kuklíka v jejich *Velkých dějinách země Koruny české*. Zapomenutý je ostatně i její autor Adolf Zeman, který ji označil za historicko-politickou reportáž a nazval *Československá Golgota*. To je knížka opravdu o druhé republice. Adolf Zeman byl posledním šéfredaktorem *Pražských novin* a jinak to byl autor známý především legio-

nářskou literaturou nebo literaturou o první světové válce, psal romány „ze zákopů“, v nichž zachycoval nejen legie, ale také rakouskou armádu. V předmluvě si Zeman stěžuje, že knížku připravoval už za války, ale v podmínkách velmi ztížených, protože jediným pramenem, kromě svědectví, mu byly noviny. Noviny budou samozřejmě hlavním zdrojem i pro autory jiné a zacházení s nimi bude ne vždy snadné po stránce historiografické. Zeman si stěžoval, že se k novinám vůbec nedostal nebo dostával s obtížemi. Za války, když jste si chtěli vypůjčit starší noviny, museli jste se zapsat – uvést, co si půjčujete a proč. To bylo zajisté vodítko pro bezpečnostní složky, aby se podívaly, co studujete a co z toho může vzniknout.

Publicistika byla zdrojem i pro jiného autora – samozřejmě vedle autentického svědectví. A dodejme, že v tomto případě velmi zaníceného svědectví, protože titul pojednává o druhé republice především na Slovensku. V roce 1946 vyšla knížka, která nemá druhou republiku za jediný námět, za jediné téma, ale to půlleté období po Mnichovu je jedním z jejích středobodů. Je to vzpomínková politicko-publicistická knížka Ivana Déreera *Slovenský vývoj a luďácká zrada*, která je věnována památce slovenského politika Ivana Markoviče, ale především je zpovědí Dérerovou a zachycením jeho prožitků z roku 1938 a údobí nadcházejícího. Druhá republika je tam zpodobněna na Slovensku, a to bylo v roce 1946 téma pro českého čtenáře velmi závažné a podstatné. Vždyť česká veřejnost prožívala 14. březen 1939 a vyhlášení samostatného Slovenského štátu ještě intenzivněji, ještě s hlubším tragickým pocitem, než jaký se vytvořil v dnu následujícím. Řekl bych, že šok 14. března trošku zmírnil šok z 15. března, a to v paměti lidí tehdejší doby – několika generací – zůstalo trčet. Proto Dérerova knížka byla určena i české veřejnosti, a pokud jsem mohl sledovat ohlas na ni v denním tisku tehdejší doby, velmi zaujala.

Potom téma druhé republiky mizí a nijak celistvě se nestuduje a nepublikuje. Zdá se to dokonce nenormální, vždyť nový režim mohl využít právě druhé republiky k frontálnímu útoku proti „buržoazii“. Že se tak nestalo (i když v některých člancích a v některých kampaních to zaznělo), je dáno tím, že hlavními aktéry ideově politického směřování publicistiky druhé republiky byli autoři, kteří byli potom postiženi procesy a ocitli se v očích české veřejnosti, řekl bych, v jiném světle. Je to taková zvláštní situace, nejednoduchá pro badatele. Někteří z těch, kteří za druhé republiky vytvářeli hlavní trend publicistiky, se na konci 40. a v 50. letech ocitli v kriminálech, vězeních a byli stíháni. Do povědomí české veřejnosti se tak dostali v jiné poloze, než jakou měli v období druhé republiky. Sám jsem byl svědkem více rozprav, kde připomínka toho, co psal Václav Renč, Jan Zahradníček a především co psal Jaroslav Durych za druhé republiky, byla přijímána s velkou nelibostí na druhé straně. Názor byl, že to není možné, to si vymyslela komunistická propaganda. Nebylo možno tento názor nějak překrýt autentickým svědectvím,

protože perzekuce, která na tyto autory dolehla začátkem padesátých let, byla tak zlá, že samozřejmě a oprávněně přetrvává jako hlavní část obrazu, který si lidé s jejich jménem spojují.

První dílo, které zaujalo šířeji veřejnost, byť mělo svůj díl dobové poplatnosti, byla větší studie od Miloše Hájka *Od Mnichova k 15. březnu* z roku 1959. Jsa ještě velmi mlád, byl jsem jedním z recenzentů rukopisu, protože jiní se toho ujmout nechtěli. Látka byla žhavá a napsat na rukopis pozitivní posudek nebylo v té době samozřejmostí. Knížka se několikrát vracela k přepracování a byla pozastavována. Důležité ale je, že otevřela tabuizované téma – druhá republika byla do jisté míry třináctou komnatou české historiografie a první vlámání se do uzavřených dveří bylo právě prostřednictvím této práce Miloše Hájka. Nasvícení tabuizovaných témat je v historiografii životně důležité: každý z nás si odnáší sociální geny, v nichž jsou obsaženy historické zkušenosti, a kromě toho – minulost dědíme celou, i když nechceme. Toho dědictví se mnozí rádi zřeknou, ale ono tady prostě je. A je celistvé. Z dědictví minulosti nemůžeme nic vynechat, jen si z ní vybíráme části pro dějiny, která jsou konstruovaným obrazem.

My, co jsme učili na vysoké škole, jsme měli možnost zadávat diplomové práce také z tohoto období. Tak vznikl text, který je po mém soudu stále znělý a živý: knížka Františka Lukeše *Podivný mír*. František Lukeš je dávno mrtvý, ale v jeho *Podivném míru* se dá stále listovat a číst celé pasáže. Knížka vyšla v roce 1968, pro tuto literaturu pozhnaném, ale je to vlastně rozšířená diplomová práce, která vznikla v mém semináři a jíž se dostalo možnosti vyjít tiskem. Musím říci, že i v roce 1968 nebylo lehké ji prosadit do tvaru knížky: zase se ozývaly námitky, které tvrdily, že druhá republika si nezaslouží zvláštní pozornosti, leda jako obžaloba jedné třídy, a to důkladná a jednoznačná obžaloba. *Podivný mír* je samozřejmě také knihou s předmluvou. V ní Lukeš vysvětluje, kam knihou míří a jaká jsou její omezení. Je to kniha o velké politice, především v období před Mnichovem a březnem, ale velká, mezinárodní politika je podstatná pro politiku domácí. Vždycky nás ovlivňuje, určuje, a to v jakémkoli období, včetně dnešního. Velká politika spoluformuje náš osud. Můžeme politiku stokrát proklínat a říkat, že nás nezajímá, můžeme stokrát říkat „to je daleko, to se nás netýká“, přesto jsme tím zasaženi. Lukešova práce *Podivný mír* byla důkladná i ve zpracování mezinárodní politiky.

To, co přichází potom, je ve své vrcholné podobě spojeno především se dvěma jmény, se dvěma Jany – Gebhartem a Kuklíkem. Netroufám si o nich hovořit, odvážil jsem se však jejich věci lektorovat. Museli to přijmout, neboť jsem byl, formálně, něco jako jejich učitel. Kuklík a Gebhart dali studiu druhé republiky novou kvalitu, protože přišli s jinými otázkami než předcházející autoři.

Přiznám, množství otázek bych ještě rozšířil. To ale není nic neobvyklého, u každé vážnější publikace taková situace nastává: vzpomínám si na

zkušenost s textem knihy *Causa Emil Hácha*. Rukopis knížky – která je pro pochopení druhé republiky také důležitá – vznikl v polovině 80. let, vyšla ale o 10 let později. Je to mou vinou, tam nezasahovala cenzura, tam jsem zasahoval já. Psal jsem to se svým přítelem Dušanem Tomáškem a stále jsem si říkal „té knížce něco chybí“. Nevěděl jsem co, ale řekl jsem, že ji nepustím z rukou, že jí něco chybí. Můj přítel se na mě moc zlobil, protože jsem zdržoval vydání. Měl jsem na stole rukopis a stále jsem si říkal „té knížce něco chybí“. Po čase jsem si řekl, že jsem na to přišel. Za každou kapitolu jsem dopsal úvahu, kde jsou položeny otázky a nabídnuty pokusy o odpovědi. Je to posunutí tématu do obecnější roviny. Byl jsem uspokojen, že jsem ty stránky napsal, ale myslím, že čtenáři si jich vůbec nevšimli, a pokud ano, tak je přeskočili.

Z dílny dua Gebhart-Kuklík vyšlo více titulů o druhé republice završených dvousvazkovým patnáctým dílem *Velkých dějin zemí Koruny české*, který se věnuje období 1938–1945. Obdivuji, že to napsali ve dvojici. Ve dvojici se nepíše snadno, přece jen každý má trochu jiný styl a přístup, oni se shodli a stali se do jisté míry „dvojčaty“. Gebhart-Kuklík je dvojice, která se srozměla názorově i stylisticky.

V žádné vědě není konečných tezí a historie je v tomto ohledu případ nad jiné zřetelný – a téma druhé republiky to ilustruje způsobem názorným. Jedna z knih, která, řekl bych, rozbouřila svým drsnějším, přímočařejším přístupem hladinu historiografie, jež se dotýká naší látky, je monografie Jana Rataje *O autoritativní národní stát* z roku 1997. Knížka přímá, bezprostřední – a podle toho měla i ohlas. Rataj se hodně věnuje dobové publicistice, rozebírá ji důsledně. Má tam třeba zajímavě charakterizovaného Ferdinanda Peroutku. Jestliže vznikla „prezidentská kauza Peroutka“, mohla povstat z toho, že si původce kauzy kdysi přečetl Ratajovu knihu a našel v ní formulaci, že podle Přítomnosti se k nám Německo bude chovat džentlmeny. Chci tím jen připomenout, že Peroutkova publicistika, jeho chování, poměr a smýšlení po Mnichovu 1938 jsou, řekl bych, nutně složitější, než se soudí.

Na rozdíl od většiny autorů (ne Gebharta a Kuklíka) nepokládám myšlenkový, názorový, ideový pád za druhé republiky za tak hluboký, jak se někdy vnímá. Zasáhl intelektuální vrstvy, to ano. Podle mě ale přeceňujeme vliv počínajícího marasmu na veřejnost. Lidé měli většinou jiné starosti, nežili intelektuálními problémy. Recept Jaroslava Durycha, abychom se vrátili do baroka a podle barokního vzoru vytvářeli nový stát, může být dnes všelijak hodnocen – vykřičen, nebo přijat naopak jako zajímavý už jenom proto, jaký vztah se vytváří k baroku – ale většinu veřejnosti nezajímal. Měla starosti o chléb náš vezdejší, přála si „normální dny“. Prožívala dny „zvláštní“ (byť se navenek mohly jevit obyčejnými) a ještě těžší měly přijít.

Jenže, řekněte mi, kolik je v novodobých českých dějinách normálních dnů.

1. OD DEMOKRACIE K TOTALITĚ – PROMĚNY POLITICKÉ SCÉNY A VEŘEJNÉHO ŽIVOTA DRUHÉ REPUBLIKY

JAN GEBHART

Mnichovská dohoda postavila československé ústavní a politické činitele před otázkou, zda se poddat a přijmout verdikt čtyř mocností, anebo vést Československo do ozbrojeného konfliktu. Ti, na jejichž bedrech spočívala vpravdě historická odpovědnost, pragmaticky zvolili cestu „jak zachránit alespoň zdravou kůži“, a proto přijali požadavky mnichovské dohody. Mnozí z nich si však uvědomovali, že tento krok přinese i další neblahé důsledky, i když nedohlédli na jejich konkrétní i časový horizont. Někteří z řad politiků a vysokých důstojníků čs. armády se dokonce pokoušeli o zvrat ještě v prvních dnech října 1938. Ale to již bylo „příliš pozdě“...¹

1. DRUHÁ REPUBLIKA A PROBLÉM ČESKÉHO POHRANIČÍ

Na vzniklou situaci muselo v první řadě reagovat mocensko-politické grémium předsedů koaličních stran. To spolu s prezidentem a vládou přebíralo hlavní zodpovědnost za další vývoj. Bezprostředně rozhodovalo o zásadních otázkách nadcházejících týdnů a měsíců, které přinášely změny očekávané i zcela neočekávané, způsobené tlakem Německa, ovšem i Polska a Maďarska, ale také vyvěrající z hluboké vnitropolitické krize, jež se nevyhnula žádné oblasti života společnosti. První kardinální pomnichovský problém představovala okupace českého pohraničí.

Okupované území českých zemí mělo celkovou rozlohu téměř 29 tisíc km². Pokud jde o obyvatelstvo, tak se nejčastěji uvádí, že se „vrátilo do říše“ 3,4 milionu sudetských Němců. Z dalších čísel vyplývá, že zabrané území představovalo zhruba 38 % celkové plochy Československé republiky a ubýlo 36 % obyvatelstva žijícího v Čechách a na Moravě. K těmto číslům je třeba dodat, že územní zásah rozrušil i celý dosavadní politický, hospodářský, sociální i národnostní vývoj pohraničních oblastí a významně narušil historicky vzniklé vazby v oblasti dopravního systému, ekonomických a obchodních

1 Petr Zenkl: *Mozaika vzpomínek*. Olomouc 1997, s. 49; Hubert Masařík: *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*. Praha – Litomyšl 2002, s. 257; Prokop Drtina: *Údajné převratové plány v řadách čs. generality a politiků v posledních dnech září a na počátku října 1938* (rkp. 1966), s. 4-5; ANM, osobní fondy-pozůstalosti, č. 144.

vazeb a vůbec celé terciární sféry. Územní změny poškodily tradiční dělbu práce a negativně poznamenaly dodavatelsko-odběratelské vztahy a představovaly výrazný předěl v celém mechanismu národního hospodářství.²

2. DRUHÁ REPUBLIKA A KRIZE STÁTNOSTI

Pomnichovský vývoj znamenal pro československý stát výraznou státní katastrofu. Pro Čechy navíc znamenal i katastrofu národní, protože tento stát – na rozdíl od podstatné části Slováků, Němců, Rusínů, Maďarů či Poláků – považovali za totožný nejen se svými národními, ale i státními aspiracemi. Otřes československé státnosti byl neobyčejně hluboký. Znovu a znovu se objevovaly pochybnosti o oprávněnosti vzniku a samotné existence ČSR. Počaly se střetávat dva základní elementy charakterizující naše dějiny celého 20. století: fenomén demokratického a fenomén totalitního společenského a politického vývoje.

Krize se dotýkala všech oblastí a myslitelných dimenzí společenského života. Široké vrstvy obyvatelstva intenzivně prožívaly depresi, zklamání a hořkost ze zrady spojenců. Hroutila se Masarykova idea státu československého. Mnichov neznamenal ve svých důsledcích jen podstatnou změnu hranic a mezinárodního postavení republiky, její pronikavé hospodářské oslabení. Přinesl také značné otřesy ve vnitřní stavbě demokratického státu a zejména – vedl ke zpochybňování dosavadního systému převládajících ideových a morálních hodnot. Znatelně se umocňovaly pocity existenční nejistoty a úzkostné obavy o budoucnost národa a státu, pramenící z nadcházejících podstatných státoprávních změn československého státu, které se měly dočkat postavení Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Do vnitrozemí přicházely ze zabraných pohraničních území stovky a tisíce zoufalých uprchlíků, kteří ztratili nejen domov, ale i práci.³ Existenční a sociální nejistota ovšem doléhala i na další skupiny českého obyvatelstva, zvláště z řad státních zaměstnanců. Avšak nejvíce a nejbezprostředněji ovlivnily důsledky Mnichova vnitropolitickou každodennost Československa.

2 Karel Matoušek načrtl tento emotivní obraz: „Roztržen je náš vžitý obraz přirozené české země, přirozené to kotliny, ovroubené na všech stranách okrajními horami. Přitom soused zabral nejen pohraniční vysočiny Šumavu a Český les, Krušnohoří, Děčínské stěny a Sudety – nýbrž postoupil i hluboko do Čech, až po samé okraje české roviny a nížiny. Zúžené Čechy jsou nyní rozevřeny a sedí po celé délce nových hranic všude níže než Německo; nemají nikde na svých hranicích hor, leč ve svém vnitrozemí nebo vůči Moravě, kde právě naopak by si přálo největší volnosti. Hranice Čech vůči Německu jsou důsledně všude volné, nikde ani horské ani říční. Obranná příroda je až ve vnitrozemí. S Moravou není o nic lépe, ba ještě hůře...“ Karel Matoušek: *Hospodářský zeměpis druhé republiky*. Praha 1939, s. 12.

3 Jan Benda: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha 2013.